ئا: عەبدولڕەزاق بیمار

دانیشتنێک لەگەڵ "گۆران"دا

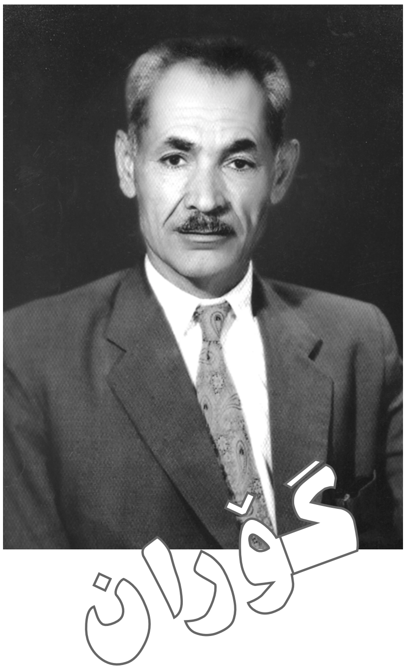

ئەمەی دەیخوێنیتەوە، بۆ گۆڤاری (هیوا) ئامادە کرابوو، دوای کۆچکردنی مامۆستا (گۆران) خەریک بووم لە ژمارەیەکی تایبەتی، کە بەبۆنەی کۆچییەوە دەرنەکرا بڵاوی بکەمەوە، بەڵام لە ڕاستیدا بەردی بناغەی پرۆژەیەک بوو، کە دەمویست هەر ڕۆژە دانیشتنێکی لەگەڵدا سازبدەم و لە دەمی خۆیەوە کەرەستەی لێکۆڵینەوەیەک دەربارەی ژیانی و بەرهەمی هۆنراوەی بەدەست بهێنم، بەداخەوە ئەم ئاواتەم نەهاتەدی. وەک چۆن لە ساڵی (١٩٦٢)دا ئامادەم کردبوو لێرەدا بێ هیچ دەستکارییەک بڵاوی دەکەمەوە. هیوادارم ببێتە بەڵگە و بڕوانامەیەک وەڵامی پرسیاری ڕەخنەگران و نووسەرانی مێژووی وێژە بداتەوە.

لەم کاتەدا، کە (گۆران) نەخۆشی سەرجێیە و چاوی بۆ لای مەرگی پشت سەرییەوە دەگێڕێ، ئەم کاتەیە، کە لە کۆڕی وێژەدا هەموو جۆرە مەرجێکی سوارچاکیتی لێ هاتووەتەدی، پاش هەمەڕەنگە پەیچوور و تاقیکردنەوە و پاش زانیاری و ئاگاداری و لێکدانەوە و پشکنینەوەی مانای وێژە و پێشبینییەکانی وێژە و بیروباوەڕی ڕەخنەگران. پاش قالْبوونەوەی گیانی لە بۆتەی وێژەدا. (گۆران) بە ڕێگە و ئامانجی خۆی گەیشت و هەموو وردبینی و پێویستییەکانی ئایینی وێژەی واقیعەتی و تێکۆشانی لەپێناوی چینە چەوسێنراوەکانی گەل و خۆشەویستی نیشتمانی تەواو کرد. ئا لەم کاتەدا داخەکەم نەخۆشی بێ چەکی دەکات.

ئەو گوڕ و گەرمییەی، کە (گۆران) لە سەرەتای ژیانییەوە هەیبوو لە هۆنراوەی سۆز و ویژدانی و جوانی پەرستیدا، لە هونەرمەندی و تازە کردنەوەی بۆتە و ڕوخساردا نواندی، ئەو شۆڕشە گەورەی لە ژیانی ئەدەبی کوردەواریدا بەرپای کرد، ئێستا کاتی ئەوەی بوو. شۆڕشی دووەمیش پەروەردە و سەرپەرشتی بکات، شۆڕشی وێژەی ڕیالزمی و خەبات لە پێناوی گەل و مەسەلەکانی مرۆڤایەتی.

لەوێژەکەماندا، پێویستمان بە سەرکردەیەک هەیە، سەرکردەیەکی زانا و خوێندەوار، بناغەی زانستی لەسەر ئەدەبیاتی کۆنمانەوە هەڵچنی و تەلاری بەرز بکاتەوە بۆ ئاسمانی ئەدەبیاتی تازە. شارەزای ڕەخنە و لکەکانی وێژە بێت، زۆر بە قووڵی لە مانای ڕیالزمی هونەر بۆ گەل گەیشتبێ. نرخی هونەری لا هەبێت. زۆر بە دڵسۆزانە چینە هەژارەکان و مرۆڤایەتی خۆشبوێ و تێ بکۆشێ لە پێناویاندا. هەتا ڕێگە بۆ ئەدیب و نووسەرە تازە پێ گەیشتووەکان دابنێت. ئەوانیش بە وێران و چالاکییەوە ئالای هەمیشە بۆ پێشەوە و تازەکردنەوە هەڵگرن.

من لەو بڕوایەدام، (گۆران) خۆی ئامادەکردبوو بۆ بینینی دەوری ئەم سەرکردایەتییە، بەڵام خەسارەت. کۆست کەوتوویی ئێمە و وێژەکەمان، کە ئەگەر نەتوانێ ئەم فەرمانە ببینێ، کە لەناکاوێکدا دەستی مەرگ ڕای فڕێنێ.

دانیشتنەکەمان

پێش ئەوەی (گۆران) بچێ بۆ نەخۆشخانە بۆ تیمار کردنی شێرپەنجەی ورگ، جارێک ئاواتی پڕۆژەکەی خۆمم تێگەیاند، پەسندی کرد. ئیتر ڕۆژێک، کە لە لای دانیشتبووم پاش مێشک گوشین و دڵ لە دڵ دانێکی زۆر هەلێکم بەدەست هێنا، کە بتوانم چەند پرسیارێکی

لێ بکەم، بەڵام داخەکەم تا دەهات نەخۆشییەکە زیاتر بەسەریدا زاڵ دەبوو، لەبەر ئەوە نەوەک دڵی بشکێنم. وازم لە داخوازییەکەی خۆم هێنا. تەنانەت لەو دانیشتنەی ئەم جارەماندا نەمتوانی لە پرسیار کردن پەل بهاوێژم بۆ نهێنی ژیانی و جۆری ڕابواردنی و شتی تر... لەم دانیشتنەدا(محەمەدی مەلا کەریم)یش بەشدار بوو.

سەرەتای تازەکردنەوە

* ڕات چییە بەرانبەر ئەوەی، کە (ڕەفیق حیلمی) لە کتێبەکەیدا (شیعر و ئەدەبیاتی کوردی) دەربارەی نووسیوی. دەربارەی دەوری تۆ لە تازە کردنەوەی هەڵبەستدا، دەربارەی ژیانت، ئاشنایەتی (شێخ نووری شێخ ساڵح) و دەوری ئەو لە تازە کردنەوەدا، گەلێ شتی تریش، کە لە کتێبەکەدا هەن؟

– (ڕەفیق حیلمی) بۆ نووسینی باسەکەی هات لە خۆمی پرسی، بۆ دەوروبەری ساڵی (١٩٣٨) و (بەرەو سەرتر) ڕاستە، کە ئەوسا تازە خەریک بووم بیروباوەڕی چەپڕەوی کارم تێ بکات.

بۆ مەسەلەی تازەکردنەوە و دەوری (شێخ نووری شێخ ساڵح)ش وتی: نووسەر و شاعیرانی ئەوسا، بەتایبەتی: (شێخ نووری و ڕەشید نەجیب و من)، کە پێکەوە بە ئەدەبی تورکی کاریگەر بووین و پێکەوە ئەمان نووسی، بەڵام تەنیا (شێخ نووری شێخ ساڵح) شیعرەکانی بڵاو ئەکردەوە. من بڵاوم نە ئەکردەوە، ئەو لەم بارەیەوە جموجووڵی دەرئەکەوت. ئەدەبی تورکی، قوتابخانەی شیعری تازەی تێدا پەیدا ببوو، کە پێیان ئەوترا (ئودەبای فەجری ئاتی) لەوان (تۆفیق فیکرەت) و (جەلال ساهیر) بوون. ئەدەبیێکی تری تورک، کە (عەبدولحەق حامید)ە، ئەگەرچی لەم کۆمەڵە نەبوو، بەڵام دیسان هەر پێی کاریگەر بووین، کەوابێ هەموومان بەیەکەوە ئەمان ڕوانییە یەک کلاوڕۆژنە، بەڵام ئەتواندرێ بە (شێخ نووری شێخ ساڵح) بوترێ سەرۆک بەهۆی:

١– زۆریی بەرهەمی.

٢– بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکەی، کە بێگومان کاریگەری ئەبەخشییە سەر ئەدەبی کوردی.

تازە کردنەوەکە چی بوو؟

١– یەکیەتی بابەتیان هێنایە کایەوە.

٢– ڕێکخستنێکی سەرواکان گۆڕان.

٣– ئەگەرچی لەم سەردەمەدا شیعر هەر لەسەر عەرووزی عەرەبی هۆنراوەتەوە ، بەڵام

مەجزووئەکانی بەحری عەرووزیان وەرئەگرت. ئەو بەحرانەی، کە زۆر بەکار نەئەهێنران لە لای شاعیرە کۆنەکان، بۆ وێنە (نالی و سالم) و هاورێکانیان زیاتر بەحری (هەزج) و (رەمل)یان بەکار هێناوە، بەڵام ئەمانە لە بەحری سەریع و خەفیف و لە هەزج (مەجزووئاتیان) وەرئەگرت، زیاتری (زواحف) و (علل)یان بەکار ئەهێنا.

ئەم تازەکردنەوەیە بە لاساییکردنەوەی ئەدەبی تورک ڕوویدا، بەڵام ئەدەبی تورکی جووڵانەوەی تازەتری لێ دەرکەوت، کە تورکەکان لە ڕووی گیانی نەتەوایەتییەوە ئەهاتن کێشی هەڵبەستە مللیەکانیان ئەژیاندەوە و لەسەر ئەم کێشانە هەڵبەستیان ئەنووسی، کە ئەمەش کێشی هیجایە.

ئیتر من تەنیا بە کۆششی ئەوان نەوەستام و کێشی هیجاشم وەرگرت و بەکارمهێنا. هەر لەم کاتەشدا لە سوریا (کامەوان بەدرخان) و (قەدری جان) لە ڕووی هەستی نەتەوایەتییەوە هەڵبەستیان لەسەر کێشی هیجائیان ئەنووسی و لە گۆڤاری (هاوار) بڵاویان ئەکردەوە. هەر لە بارەی تازەکردنەوە و دەوری (شێخ نووری شێخساڵح) دیسان هاتەوە سەر باسەکە و وتی:

لەم بابەتەوە ڕەنگبێ (ڕەفیق حیلمی) پێش (شێخ نووری)یش کەوتبێتەوە و بە کوردی و تورکی شیعری بڵاو کردووەتەوە. تەنانەت شاعیرێکی تر (عەبدولڕەحمان بەگی نفووس) لە سەرەتای ژیانی شاعیریەتیدا زۆر بە گوڕ دەستی دایە تازە کردنەوەی هەڵبەست. لە (شێخ نووری) کۆنترە، بەڵام ئەو شیعرەکانی بڵاو نەئەکردەوە، ئەگەرچی (عەبدولڕەحمان بەگی نفووس) لە دوایی ژیانیدا لە هەڵبەستەکانیدا پێشنەکەوت و لەبەرهەمهێنان وەستا.

لەگەڵ پیرەمێرد دا

* لەلایەکی تریشەوە، لووتکەیەکی تری بەرز هەیە، کە دروشمی تازە کردنەوەی پێوە بینراوە ئەویش، (پیرەمێرد)ە. لە بۆنەی بیرەوەری (پیرەمێرد) لە یەکیەتی ئەدیبانی عێراق لە ساڵی (١٩٦٢) وتارێکم خوێندەوە بۆ ئەوە چوو بووم، کە (پیرەمێرد) شاعیری ڕاپەڕین. واتا (نەهزە)یە لە ئەدەب. نەک شاعیری (تازەکەرەوە) بە هەموو مانای وشەوە.

با بزانین ژیانی ئەدەبی (پیرەمێرد) و کاریگەری چی بووە لە ئەدەبی دەوری خۆیدا؟

وتی:

– کە پیرەمێرد لە ئەستەمبوڵ بوو، زیاتر شیعری (مەولانا) و (مەولەوی) وەرگێڕا و بڵاوی ئەکردەوە، ناوبانگێکی زۆری نەبوو، تەنانەت (مستەفا پاشا)یش شیعری ئەوەندی

ئەوە هەبووە، کە هاتەوە سلێمانی ئینجا شیعری کەوتە ناوەوە.

شیعری پیرەمێرد، فۆلکلۆری کوردی، هەڵبەستی شێوەی گۆرانی کاری تێ کرد، هەروەها کاریگەری ئەدەبی تورکیشی هەر بەسەرەوە دیار بوو. پیرەمێرد قوتابخانەیەکی تایبەتی نەبووە، بەڵام شیعرەکانی زۆر کاری لە لاوان ئەکرد و جۆشی پێ ئەسەندن.

ئەگەر بەراوردێک بکەین لە بەینی شیعرەکانی ئەو و هی قوتابخانەکەی ئێمە ئەبینین شیعری ئەو نەتەوەییترە ، پیشەی ڕەسەنی خۆماڵی و هەستی کوردی زیاتر پیشان ئەدا، بەڵام (کوردی پەتی) لە نووسینەکانی ئەودا، ئەگەر لە بێژنگ بدرێ، لە شیعردا بە قەدەر (من) و لە پەخشان دا بە قەدەر (شاکر فەتاح و ئیبراهیم ئەحمەد) نییە. ئەو ئەی هێنا وشە کوردییە نەبیستراوەکانی بڵاو ئەکردەوە (گوتم واتا ئەوانەی بەکار هێنانیان زۆر فراوان نییە). وشە کوردییەکان وەکو ناوی گژوگیا و گوڵ و شتی تر... بێگومان ئەم کردەوەیەشی کاریگەری هەر هەبوو، بێ کەڵک نەبوو، کاریگەریەکەشی لە لایەن هەستی نەتەوایەتییەوە بوو. نەک لە لایەن هونەرەوە، کە خەڵکی هان ئەدا کوردی پەتی بنووسن، ئەگینا زۆر جار وشەی فارسی و عەرەبی ڕەقی بەکار ئەهێناو لێیان نە ئەسڵەمییەوە.

ئەدەبی ریالزمی

پاش ئەم ماوەیە، کە سەرمەستی ئەدەبی تورکی و فارسی بووین، بەرەبەرە ئەدەبی تازەی عەرەب و ئەدەبی ئینگلیزی هاتە کایەوە و بڵاو بوونەوە، هەروەها باڵی سیاسی و کۆمەڵایەتی کەوتە ناومانەوە. من بە کاریگەری ئەم دوو ئەدەبە کەوتمە هەوای واقیعیەوە.

ئەبی ئەوەش لە بیر نەکەین، کە لە سەرەتاوە بەهۆی ئەدەبی ئینگلیزییەوە بەدوای نەزەریەی (هونەر بۆ هونەر) ئەڕۆیشتم و بەرهەمی ئەم تەرزە ئەدەبەم ئەخوێندەوە، وەکو هینەکانی (جۆن کیتس) و (ئۆسکار وایلد)، بەڵام لە (١٩٣٥) بەولاوە، دوای هاتنە ناوەوەی جووڵانەوەی پێشکەوتوویی کۆمەڵایەتی پاڵی پێوەناین، کە لە ئەدەبی عەرەبی و ئینگلیزیشدا بەدوای نموونەی ئەدەبێکی پێشکەوتوو بگەڕێین.

بەم هۆیەوە لە (١٩٣٥) بەولاوە من ئەم ڕێگایەم گرتەبەر، وەکو لە هەڵبەستی (دیاری خوای شەڕ)دا دەرئەکەوێ، کە لە گۆڤاری (گەلاوێژ) لە ساڵی (١٩٤٢)دا بڵاو کرایەوە و چەند ساڵێک بەر لەو مێژووەش نووسیبووم.

مایسی ١٩٦٢ بەغداد

سەرچاوە: لە گۆڤاری بەیان، ژمارە (٢)، شوباتی ١٩٧٠، بەغدا، گواستراوەتەوە.